

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ У ВІННИЦІ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944)

Анотація. У статті досліджено повсякденне життя вінничан під час німецької окупації (1941–1944 рр.), що розглядається як важлива складова історичного краєзнавства. Розглянуто умови проживання, забезпечення харчами, стан освіти, медицини та культурно-релігійного життя. Показано форми адаптації населення до окупаційних умов і збереження духовних та національних традицій.

Ключові слова: Вінниця, німецька окупація, 1941–1944 рр., повсякденність, опір, виживання, адаптація, краєзнавство.

Dariia Vykhovanchuk

DAILY LIFE IN VINNTYSA DURING THE PERIOD OF GERMAN OCCUPATION (1941–1944)

Abstract. The article examines the everyday life of Vinnytsia residents during the German occupation (1941–1944), which is considered an important component of historical local history. The living conditions, food supply, the state of education, medicine, and cultural and religious life are examined. The forms of adaptation of the population to the conditions of occupation and the preservation of spiritual and national traditions are shown.

Key words: Vinnytsia, German occupation, 1941–1944, everyday life, resistance, survival, adaptation, local history.

Історія повсякденного життя населення України в роки Другої світової війни – це не лише історія фронту, репресій і окупаційного насильства. Це також історія людей, які намагалися вижити, зберегти елементи звичного побуту, родинні зв'язки, моральну рівновагу. Звернення до регіонального виміру – зокрема до історії Вінниці – дає змогу побачити, як загальноукраїнські процеси війни й окупації проявлялися в конкретному міському середовищі, серед реальних мешканців, домівок, вулиць і трагедій.

Період німецької окупації Вінниці тривав із липня 1941 р. до березня 1944 р. Саме тут діяли підрозділи рейхскомісаріату «Україна», розміщувався гебітскомісаріат, жандармерія, та навіть поблизу – ставка Гітлера «Вервольф» [1, с. 268].

Мета цієї статті – всебічно проаналізувати особливості повсякденного життя мешканців Вінниці в період німецької окупації, простежити соціальні та культурні зміни, визначити форми адаптації й опору міського населення. Для вивчення буденності вінничан в даній

статті було використано наукову літературу та дані з фондів Державного архіву Вінницької області.

Як зазначає Коляструк О. у своїй статті «Офіційні документи та свідчення очевидців про повсякдення життя вінничан в умовах окупації», велика кількість документів, що дозволяють з'ясувати особливості повсякдення городян в окупованій Вінниці, містяться у фондах Державного архіву Вінницької області [2, с. 265].

Період німецької окупації став для мешканців Вінниці часом тотального занепаду житлових і соціально-побутових умов. Місто, яке до війни мало понад 96 тисяч населення, улітку 1941 р. зазнало масштабних руйнувань унаслідок бойових дій і бомбардувань. За звітом гебітскомісара, близько 30 % житлового фонду міста було знищено або сильно пошкоджено, багато будівель залишалося без дахів і вікон [3].

Після встановлення окупаційного режиму німецька адміністрація здійснила повний перепис житла. У першу чергу були реквізовані кам'яні будинки в центральній частині міста – для розміщення німецьких чиновників, військових, поліції та адміністрації ставки «Вервольф».

Відповідно до наказу гебітскомісара від 15 вересня 1941 р., мешканців таких будинків виселяли протягом 48 годин. Частина сімей переселялася до родичів у передмістя або займала підвали, сараї та покинуті будівлі.

Як свідчать документи міської управи, у 1942 р. міське житлове бюро щотижня реєструвало скарги на відсутність житла, переповнення квартир і холод узимку. Опалювальний сезон скоротили до двох місяців, дрова розподіляли за нормами, і більшість населення користувалася будь-яким палим матеріалом – від уламків до старого одягу [4].

Проблема житла ускладнювалася постійним напливом сільського населення, яке тікало від каральних операцій. У 1943 р. чисельність міського населення Вінниці знову зросла майже на 20 %, але більшість цих людей проживали в тимчасових притулках, де умови були антисанітарні.

Німецька влада ввела систему перепусток і реєстрації мешканців: кожен мав мати посвідку про місце проживання, а переїзди з одного району до іншого дозволялися лише за спеціальним дозволом поліції. Такий контроль мав запобігати втечам робітників, саботажу та переходуванню партизан.

Побут мешканців Вінниці в роки окупації характеризувався крайньою бідністю. Більшість речей і побутових товарів вилучалися німецькими військовими та відправлялися до Німеччини або використовувалися адміністрацією.

«Вінницькі вісті» були важливим засобом інформування населення про діяльність органів управління та адміністрування – як окупаційних, так і українських. Через це видання до відома громади доводилися повноваження та компетенції владних структур,

публікувалися розпорядження, накази, а також повідомлення про проведення фіскальних і мобілізаційних заходів. Матеріали, розміщені на сторінках «Вінницьких вістей», дають змогу відтворити окремі аспекти повсякденного життя населення в умовах окупації [5, с. 141].

Домашнє господарство велося в умовах постійного дефіциту. Жінки шили одяг із мішковини або старих речей, прали в річці, користувалися саморобним милом із попелу. Взимку обігрів здійснювався «буржуйками», а замість електрики використовували гасові лампи. Міська управа періодично організовувала «дні прибирання», зобов'язуючи мешканців очищати двори та вулиці – про це регулярно повідомляли накази у газеті «Вінницькі вісті» (№ 8, 1942 р.).

Соціальна диференціація у побуті була дуже помітною. Представники окупаційної адміністрації, поліції та колабораціоністи мали привілеї: кращі квартири, теплий одяг. Для звичайних вінничан будь-яке придбання базових речей стало проблемою. Найгострішою проблемою періоду окупації було харчування населення. З перших місяців 1942 р. у Вінниці запровадили карткову систему – норми продовольства для різних категорій населення. Згідно з наказом міської управи робітник мав отримувати 300 г хліба на день, службовець – 200 г, діти – 100 г. М'ясо та цукор видавали лише раз на місяць у мізерних кількостях [4].

Після 1942 р. у місті практично не діяли магазини промислових товарів; речі та взуття міняли на харчі на базарах або купували у спекулянтів. Населення «жило на межі фізичного виживання». Як зазначає Петрова А., вкрай незначним і низькокалорійним було харчування також у лікарнях. Допоміжні органи влади, на балансі яких перебували лікарні, не мали фінансової, як і організаційної можливостей (через обмеження німців) налагодити повноцінне харчування хворих. Цікавим є той факт, що у замовленнях, зазвичай, була відсутня олія, сметана, вершкове масло і цибуля [6, с. 223].

Населення рятувалося чорним ринком: обмінювали речі на продукти або купували їх у селян, які нелегально привозили харчі до міста. За свідченнями очевидців, фунт сала коштував на базарі понад 100 карбованців, тоді як середня місячна платня в міській управі становила 250–300 карбованців. Багато вінничан займалися «самозабезпеченням» – вирощували овочі біля будинків, тримали кіз або курей.

Найбільша цінність для німців на окупованій території Поділля – це сільськогосподарська сировина та робоча сила. Сировина (хліб, м'ясо, молоко тощо) повинна бути належної якості та в достатній кількості, робоча сила по мінімуму, але нагодована, щоб цією ж сировиною забезпечувати. Така система дуже нагадувала продрозкладку часів «воєнного комунізму» з тією різницею, що за невиконання норм і непослух при окупаційному режимі встановлювалися тілесні покарання, тюрма, відправка у концтабори і навіть розстріл. 8 жовтня 1941 року був запроваджений м'ясний

податок. Все частіше на дошках об'яв біля сільських управ та контор земельних громад з'являлись накази, оголошення, інструкції з вимогами, заборонами, погрозами: «На підставі розпорядження державного комісара України встановлюється мінімум поставки молока. Торгівля молоком та молочними продуктами забороняється ... На базарах заборонено продавати такі харчові продукти: всі види живої худоби, включаючи поросят, а також м'ясо і м'ясні вироби, зерно та виготовлені вироби із зерна, птицю всіх видів, молоко, сметану, яйця, фрукти, городину та картоплю, заборонено продавати олію та олійні культури». Ці види продукції були потрібні Німеччині. В цілому ж торгівля заборонена не була. Пожвавився ремісник. Але товарів було мало, мала місце нажива на цінах. І мову слід вести, спираючись на джерела, скоріше не про торгівлю, а про товарний обмін [1, с. 269–270].

Життя у перенаселених, холодних приміщеннях без належного харчування призвело до спалаху інфекційних захворювань. За даними архівів, у 1942–1943 рр. у Вінниці реєструвалися епідемії висипного тифу, дизентерії, туберкульозу. У місті працювала лише одна лікарня – колишня окружна, яку окупанти перетворили на шпиталь для німецьких солдатів. Українських пацієнтів приймали лише в крайніх випадках. Часто не вистачало шприців, шлангів, перев'язувальних матеріалів, дезінфекційних засобів, у персоналу – зимового взуття. Бракувало і кваліфікованих ветеринарних лікарів [6, с. 221].

Побутові труднощі доповнювалися постійним страхом арешту або облави. Попри це, у місті зберігалися елементи звичного життя. Люди намагалися відзначати релігійні свята – особливо Різдво й Великдень. Жінки намагалися прикрашати домівки, зберігали вишиті рушники, влаштовували вечірні зібрання з молитвою – як спосіб психологічного виживання в умовах війни.

Після захоплення Вінниці німецькими військами влітку 1941 року українська влада та місцева інтелігенція сподівалися, що окупаційна адміністрація сприятиме розвитку освіти й духовного життя народу.

30 серпня 1941 року на обласній нараді освітян обговорювалося питання організації шкільної роботи в нових умовах. Було проведено облік шкільного майна, реєстрацію дітей шкільного віку. Уже в першій половині вересня у Вінниці відкрили одну початкову школу, дві неповно-середні та десять середніх шкіл. У другій половині 1941–1942 навчального року частину шкіл об'єднали, і загалом у місті діяло дев'ять навчальних закладів.

Відновлювали роботу й вищі навчальні заклади краю. Вже на середину вересня 1941 р. за ініціативою очільника обласного відділу освіти – професора Серафимовича В. О. та професора літератури Белінського Д. М. було поновлено навчальний процес у Вінницькому педагогічному інституті. З 1 жовтня 1941 року розпочалося навчання на трьох факультетах заочної форми: мовно-літературному, історичному та фізико-математичному, а також функціонування при

інституті річних курсів з підготовки викладачів німецької школи для шкіл міста та області [8, с. 91]. Однак навчальний процес часто переривався через використання приміщень для потреб німецьких військових частин і через матеріальні труднощі.

За відсутності організованої медичної допомоги окупаційна влада погодила відкриття Вінницького медичного інституту, який розпочав роботу 15 лютого 1942 року. Того ж року на його базі створили медичний технікум. Продовжував діяльність і фармацевтичний технікум. Навчання в інститутах і технікумах було платним [7, с. 134–135].

Прагнучи забезпечити робочу силу для промислових підприємств, окупаційна влада сприяла відкриттю ремісничих шкіл.

З початку 1943 року навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах поступово припинилося. У звітах начальника міського відділу освіти зазначалося, що через військові обставини школи часто закривалися, навчальні приміщення використовувалися військовими, а молодь мобілізувалася на громадські роботи або відправлялася на примусові роботи до Німеччини [7, с. 135].

Функціонування вузів та середніх спеціальних навчальних закладів активізувало відродження студентського життя. Основною мотивацією студентів як представників української інтелігенції було прагнення «нести нові націоналістичні ідеї і високу культуру своєму українському народові» [8, с. 92].

Попри контроль, українська культура зберігала свої осередки. У школах і громадах проводилися вечори української поезії, релігійні співи, відзначалися традиційні свята. Це ставало формою “тихого опору” – проявом національної самоідентифікації в умовах окупаційного тиску.

Важливим чинником духовної стабільності залишалася релігія. Німецька влада дозволила відновлення діяльності церков. Релігійні громади стали центрами не лише духовного, а й соціального життя. Священники організовували допомогу сиротам, роздачу їжі, переховували людей, які рятувалися від арешту. Німецька адміністрація, водночас, використовувала релігію як інструмент пропаганди, підтримуючи антиросійські настрої. Попри це, церква залишалася одним із небагатьох легальних осередків духовності. Саме завдяки її діяльності вдалося зберегти моральні орієнтири, традиції та почуття єдності громади в умовах морального хаосу окупації. Релігія забезпечувала духовну рівновагу в умовах воєнного терору.

Попри репресії та цензуру, мешканці міста демонстрували здатність пристосовуватись і зберігати культурні та духовні традиції, що стало важливою передумовою відродження громадського життя після визволення Вінниці у 1944 році.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Петрова А. І. Становище на Поділлі в роки німецької окупації (1941–1944 рр.). Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. 2005. Вип. 9. С. 266–271.
2. Коляструк О. А. Офіційні документи та свідчення про повсякденне життя вінничан в умовах окупації. Вінниця. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. 2015. Вип. 23. С. 265–268.
3. ДАВіО. Ф. 1395. Гебітскомісаріат м. Вінниці – звіти про репресії, депортації, руйнування, 1942–1944рр.
4. ДАВіО. Ф. 1312. Міська управа м. Вінниці – документи про діяльність управи, арешти, трудову повинність, 1941–1943 рр.
5. Войнаровський А., Ковальов І. Газета «Вінницькі Вісті» як джерело до діяльності української влади в умовах німецької окупації в 1941 р. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. 2024. Вип. 48. С. 134–143.
6. Петрова А. І. Особливості окупаційного режиму на Поділлі та стан медичної сфери в 1941–1944 рр. Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2019. Вип. 24. С. 218.
7. Зінько Ю. А., Григорчук П. С. Навчальні заклади Вінниці в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.). Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. 2004. Вип. 7. С. 132–136.
8. Мельничук О. Національно-культурне та духовне життя вінничан у початковий період нацистської окупації (за матеріалами газети «Вінницькі вісті»). Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. 2020. Вип. 31. С. 88–98.

Сергій Гула

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ОРГАНІВ УМДБ З ПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКИМИ СТРУКТУРАМИ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В ПЕРІОД ГОЛОДУ 1946–1947 РОКІВ

Анотація. У статті на основі архівних матеріалів досліджено взаємодію між радянськими органами держбезпеки та партійно-радянськими структурами Вінницької області в умовах голоду 1946–1947 рр. Проаналізовано завдання, функції та повноваження, що були покладені на ці органи вищим партійним керівництвом у ході виконання політико-господарських кампаній. У статті показано, що співпраця МДБ і партійних органів була спрямована не лише на виконання планів хлібозаготівель та регулювання поведінки